

ONOMASTICKÉ DÍLO IVANA LUTTERERA

Klíčová slova: onomastika, Ivan Lutterer

Tak významná událost, jakou je jubilejní dvacátá mezinárodní a polská onomastická konference, je příležitostí k prezentaci aktuálních výsledků onomastických bádání, nejnovějších teoretických poznatků a nových metodologických směrů, ale i k připomenutí těch onomastiků, kteří se zasloužili o rozvoj našeho oboru a z nichž mnozí tu již nemohou být s námi.

Dne 1. ledna 2016 zemřel jeden z nejvýznamnějších představitelů našeho oboru, prof. PhDr. Ivan Lutterer, CSc., a jen několik dnů před naší konferencí, 18. září 2016, jsme si připomněli jeho nedožitě 87. narozeniny.

Ivan Lutterer se narodil 18. září 1929 v Praze a po maturitě na reálném gymnáziu v roce 1948 studoval českou a anglickou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1948–1952). K jeho vysokoškolským učitelům a odborným vzorům patřili mimo jiné Bohumil Trnka, Jan Blahoslav Čapek, Václav Vážný a Vladimír Šmilauer, který v něm už tehdy vzbudil zájem o studium vlastních jmen. Od ukončení studií až do svého odchodu do důchodu v roce 1994, tedy 42 let, působil Ivan Lutterer na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jako vysokoškolský učitel — nejprve jako lektor (1952–1956) a později odborný asistent na katedře češtiny pro cizince, od roku 1961 na katedře českého a slovenského jazyka. Odborným asistentem byl 34 let (1956–1990), teprve po roce 1989 mu bylo umožněno stát se docentem (1990) a profesorem (1992).

Počátky působení Ivana Lutterera v lingvistice i onomastice spadají do 50. a 60. let 20. století, kdy nastal výrazný stimul k rozvoji české onomastiky. V té době byl mj. dokončen pětidílný slovník Antonína Profouse *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny* (Profous²1954, 1949, 1951; Profous–Svoboda 1957; Svoboda–Šmilauer 1960), vyšla zásadní studie Vladimíra Šmilauera o tzv. metodě malých typů (Šmilauer 1958), IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě vyzval k oživení onomastického bádání a k jeho organizačnímu zajištění zakládáním mezinárodních i národních komisí a budováním onomastických pracovišť ve všech slovanských zemích, byla ustavena Onomastická komise při Československém

komitétu slavistů, došlo k reorganizaci Místopisné komise ČSAV, která se tak změnila v řídicí centrum onomastického výzkumu u nás, byla iniciována práce na vytvoření jednotné slovanské onomastické terminologie a vyšla publikace Vladimíra Šmilauera *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (Šmilauer 1960). Není proto divu, že se kolem osobnosti Vladimíra Šmilauera, právem označovaného za zakladatele moderní české onomastiky, zformovalo uskupení, které lze označit za českou onomastickou školu. Do tohoto období spadá i vznik českého onomastického časopisu, jehož první ročník vyšel v roce 1960. Vydávání „Zpravodaje Místopisné komise ČSAV“, jak se časopis tehdy jmenoval, iniciovali Vladimír Šmilauer a Jan Svoboda.

Nejvýznamnějšími Luttererovými pracemi z období, kdy se věnoval především výuce češtiny jako cizího jazyka, jsou první učebnice češtiny v čínštině vůbec *Sien-taj tie-kche-jü kche-pen* (česky Učebnice moderní češtiny, vyšla ve dvou vydáních — Lutterer 1959, ²1963) a autorský podíl na *Mluvnici současné češtiny jako cizího jazyka* Ivana Poldaufa (Poldauf 1962), první mluvnici češtiny pro cizince. Ve stejné době, na konci 50. let, se Ivan Lutterer rovněž podílel na přípravě *Anglicko-českého slovníku* Jana Cahy a Jiřího Krámského (Caha–Krámský 1960), pro který dodal svůj excerpovaný materiál z hospodářsko-politické terminologie a frazeologie.

Češtinu vyučoval Ivan Lutterer rovněž na zahraničních univerzitách — v letech 1957–1958 v Pekingu (právě výuka čínských studentů v Praze i na pekingské univerzitě ho vedla k napsání učebnice pro ně), v letech 1960–1961 v Berlíně a v letech 1970–1971 v Londýně; na podzim 1988 absolvoval jako hostující profesor tříměsíční přednáškový pobyt v USA na univerzitě v Omaze (Nebraska). Významně se rovněž zasloužil o organizování Letní školy slovanských studií, jejímž vedoucím tajemníkem se stal po návratu z Číny. S katedrou češtiny pro cizince a s Letní školou slovanských studií úzce spolupracoval i v době svého působení na katedře českého a slovenského jazyka, jak dokládají jeho četné přednášky uveřejněné ve sbornících z Letní školy slovanských studií.

Během svého působení na katedře českého a slovenského jazyka vyučoval (jak vzpomínal) snad všechny disciplíny s výjimkou dialektologie, ale postupem času se specializoval zejména na historickou mluvnici a vývoj jazyka a jako nástupce Vladimíra Šmilauera vedl výběrové semináře z onomastiky.

Jeho orientace na starší stadia jazyka našla uplatnění nejen v jeho statích, mj. v článku věnovaném staročeskému ortografickému systému *K dvěma systémům spřežkového pravopisu v češtině XIV. století* (Lutterer 1969b) a v příspěvku rozebírajícím jazyk Starého zákona Bible kralické *O novou češtinu Starého zákona* (1971a), ale i v editorské činnosti — v roce 1970 připravil do tisku nové vydání učebnice staročeského tvarosloví Václava Vážného (Vážný ²1970), v roce 1978 vyšlo jeho zásluhou 2. vydání *Stručného etymologického slovníku jazyka českého* Josefa Holuba a Stanislava Lyera (Holub–Lyer ²1978).

Obdivuhodná svou kvalitou i kvantitou je práce Ivana Lutterera na poli onomastiky — seznam jeho příspěvků zabývajících se vlastními jmény čítá téměř dvě stě položek (srov. Nováková 1993–1994; Papcunová–Nejedlá 2000). Vedle řady zasvěcených recenzí a fundovaných zpráv zde přední místo zaujímají početné vědecké stati. Bez přehánění lze říci, že v českých onomastických výzkumech druhé poloviny dvacátého století neexistuje snad žádná závažnější otázka, do jejíhož řešení by Ivan Lutterer výrazně nezasáhl, a žádný významný směr bádání, který by nebyl ovlivněn jeho pronikavými soudy a úvahami — připomeňme, že právě jeho studie podstatně přispěly k rozvoji české socioonomastiky. Už v roce 1967 přednesl na desátém mezinárodním kongresu lingvistů v Bukurešti zásadní referát *Sociolinguistics and the Study of Personal Names* (Lutterer 1969c), věnoval se i vlivu společenských faktorů na změny v místních jménech ČSSR (1980c) a vztahu osobního jména a společenského úzu (1984). Jako jeden z prvních českých onomastiků studoval i postavení vlastních jmen v gramatickém systému jazyka (1976).

Tematická náplň onomastických příspěvků Ivana Lutterera je bohatá a rozmanitá, jedno však mají společné. Charakteristickým znakem všech jeho prací je promyšlenost, hloubka pohledu a bezpečná orientace v problematice, což mu umožnilo dobrat se samé podstaty věci a předložit nové, cenné poznatky.

Je tomu tak u jeho výkladů tzv. přezdívkových místních jmen, které představují přelom v jejich dosavadní interpretaci (zvl. Lutterer 1964) i u statí o vývoji slovotvorných typů českých a šířeji i slovanských místních jmen (1969a, 1971b). Stranou jeho pozornosti nezůstaly ani příspěvky promýšlející teorii a metodologii onomastiky a koncepci výzkumů vlastních jmen (např. Lutterer 1983, 1986), stati o urbanonymech (např. Lutterer 1988) a otázky spojené se standardizací geografického názvosloví a užíváním exonym (1968, 1980a, 1989). Jeho spolupráce na ekumenickém překladu bible se odrazila v článcích o převádění biblických vlastních jmen do češtiny (1980b, 1992, 1994).

K vrcholným dílům Ivana Lutterera a současně i české onomastiky patří monografie *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic* (Lutterer 1969d), která je dodnes vzorem pro práce sledující vztah mezi toponymii určitého regionu a způsobem jeho osídlení. Aplikace Šmilauerovy metody malých typů na zkoumaný oikonymický materiál a její další propracování mu umožnila popsat průběh kolonizačního procesu, zároveň však má práce zásadní význam pro onomastickou teorii a metodologii — podařilo se totiž prokázat možnost využití Šmilauerovy metody i na menších územích (sám Šmilauer totiž pracoval s oikonymii celých Čech a někteří zastánci tradičnějších přístupů se domnívali, že metoda malých typů je použitelná jen na velkých plochách — srov. Šrámek 1993–1994: 166). Práce přináší rovněž řadu kritických postřehů k Profousovým výkladům místních jmen a nabízí přesvědčivější interpretace a má mimořádný význam i pro studium česko-německých jazykových kontaktů v toponymii.

Výrazný je koncepční a autorský podíl Ivana Lutterera na populárně vědeckých publikacích *Původ zeměpisných jmen* (Lutterer–Kropáček–Huňáček 1976), v níž je vyloženo více než tisíc jmen zemí, měst a přírodních objektů z celého světa, *Zeměpisná jména Československa* (Lutterer–Majtán–Šrámek 1982) a *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (Lutterer–Šrámek 1997, 2004). Posledně uvedená práce poskytuje ucelený přehled systému české toponymie a v její slovníkové části je vyloženo více než 1500 toponym z českého území, převážně místních jmen, ale rovněž oronym, hydronym a choronym. Jakožto spoluautor onomastických kapitol Ivan Lutterer přispěl i do publikace *Čeština za školou* (Hausenblas–Kuchař a kol. 1974).

Od vědeckých aktivit Ivana Lutterera nelze oddělovat jeho pedagogickou činnost. Během více než čtyřiceti let vedl desítky diplomových prací, působil jako vedoucí a oponent disertačních prací, podílel se na práci komisí pro udělení titulů docent a profesor. O jeho pedagogických kvalitách se mohly přesvědčit stovky jeho žáků, českých i zahraničních studentů bohemistiky. Jako přednášející dokázal posluchače zaujmout jasným pohledem na věc a poutavým a srozumitelným výkladem i těch nejkomplicovanějších otázek. Není proto divu, že jeho přednášky a semináře patřily mezi studenty vždy k nejvyhledávanějším. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, jak velký zájem jeho semináře budily — místa v nich bývala vždy zaplněna už během prvních hodin zápisu a studenti někdy museli čekat i několik semestrů, než se jim podařilo zapsat se k němu.

Své vědomosti a schopnosti prokázal rovněž v četných funkcích a jako člen řady komisí a organizací. Ivan Lutterer tak působil mj. v Názvoslovné komisi Českého úřadu geografického a kartografického (1959–1991), v American Name Society (1966–1993), v mezinárodní komisi pro slovanskou onomastiku Československého komitétu slavistů (1973–1990) a ve Starozákonní překladové skupině Ekumenické rady církví (1969–1984). Od roku 1959 byl členem Místopisné komise ČSAV (dnes Onomastická komise), v letech 1973–1984 byl jejím vědeckým tajemníkem a až do své smrti byl členem jejího předsednictva. V letech 1972–1993 zastupoval Československo v International Committee of Onomastic Sciences se sídlem v Lovani. Úzce spolupracoval rovněž s Ústavem pro jazyk český v Praze, zejména s jeho onomastickým oddělením, které v letech 1972–1975 externě vedl. V roce 1974 se stal členem redakční rady „Zpravodaje Místopisné komise ČSAV“ (později „Onomastický zpravodaj ČSAV“, od roku 1995 „Acta onomastica“), v jehož redakci působil až do posledních dní, v letech 1990–2003 byl členem redakční rady dalšího časopisu vydávaného Ústavem pro jazyk český, „Naší řeči“. Až do smrti pracoval jako recenzent *Slovníku pomístních jmen v Čechách*, na kterém se pracuje v oddělení onomastiky Ústavu pro jazyk český dosud.

Životní portrét Ivana Lutterera by nebyl úplný, kdybychom se nezmínili o jeho lidských kvalitách. Setkání s Ivanem Luttererem bylo vždy setkání s člověkem skromným, neokázalým, pokorným, laskavým, starostlivým a vlídným. Byly to jeho

hluboké morální zásady, které mu v dobách totalitního režimu nedovolily souhlasit s nespravedlností a lži, a to i přes všechna příkoří, jimž byl vystaven. Protivenství a ústrky vždy snášel s obdivuhodnou duchovní silou, životní moudrostí a vyrovnaností, díky nimž ani ve chvílích nejhoršího ponižování neztrácel víru, že i za mraky září slunce. Nepřízeň někdejších mocných ho nezlomila, ale dala vyzrát jeho životní moudrosti a zkušenostem. S obdivuhodnou duchovní silou, pramenící z víry, snášel i tragické události ve svém nejbližším okolí.

My, kdo jsme Ivana Lutterera znali, jsme si ho však necenili jen pro jeho odborné znalosti. Patřil k těm výjimečným osobnostem, v nichž se spojují jak kvality odborné, tak i lidské do nedělitelného harmonického celku. Mnohým z jeho přátel, kolegů a žáků byl blízký také jeho zájem o věci nejen světské a záliba v umění výtvarném i slovesném (obojí se spojuje v díle jeho oblíbeného autora Bohuslava Reynka).

Ve svých pracích vycházel Ivan Lutterer z nejlepších teoretických a metodologických tradic české onomastické školy založené Vladimírem Šmilauerem a jako její čelný představitel a Šmilauerův pokračovatel je s obdivuhodnou akribií plodně rozvíjel a zároveň vnašel do českého prostředí nové poznatky ze zahraničí. Není pochyb o tom, že je jedním z těch, kteří vtiskli onomastickému bádání dnešní podobu. Pomáhal určovat směr, utvářel koncepci moderní české onomastiky a zasloužil se nemalou měrou o to, že česká onomastika je respektována i v mezinárodním měřítku.

Svou celoživotní práci a oddaností oboru, vynikajícími dlouholetými vědeckými výsledky, osobními kvalitami a životními postoji nám všem, kteří jsme měli tu radost a čest ho znát, dal neocenitelný živý příklad a trvalý vzor. Nikdy mu za to nemůžeme být dost vděční a nikdy na něj nezapomeneme.

LITERATURA

- Caha J.–Krámský J. 1960: *Anglicko-český slovník*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Hausenblas K.–Kuchař J. a kol. 1974: *Čeština za školou*, Orbis, Praha.
- Holub J.–Lyer S. ²1978: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Lutterer I. 1959, ²1963: *Sien-taj t'ie-kche-jü kche-pen*, s. n., Pej-ťing.
- Lutterer I. 1964: *Psychologie pojmenování a tzv. přezdívková jména místní*, „Naše řeč“ 47, s. 81–87.
- Lutterer I. 1968: *Cizí zeměpisné názvy na českých mapách*, „Onomastica“ 13, s. 129–141.
- Lutterer I. 1969a: *Chronological Value of Suffixes in the Czech Place-Names*, „Onoma“ 14, s. 55–57.
- Lutterer I. 1969b: *K dvěma systémům spřežkového pravopisu v češtině XIV. století*, „Slavica Pragensia“ 11, s. 73–77.
- Lutterer I. 1969c: *Sociolinguistics and the Study of Personal Names*, [v:] A. Graur (éd.), *Actes du Xe Congrès international des linguistes, Bucarest, 28 août–2 septembre 1967*, vol. I, Editions de l'Académie de la République socialiste de Roumanie, Bucarest, s. 581–587.
- Lutterer I. 1969d: *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*, Orlické muzeum, Choceň.
- Lutterer I. 1971a: *O novou češtinu Starého zákona*, [v:] Z. Soušek (red.), *Brána i klíč. Soubor staro-zákonních studií*, Kalich, Praha, s. 52–56.

- Lutterer I. 1971b: *Zur Entwicklung der Bildungstypen slawischer Ortsnamen*, [v:] T. Witkowski (Hrsg.), *Forschungen zur slawischen und deutschen Namenkunde*, Akademie-Verl., Berlin, s. 8–13.
- Lutterer I. 1976: *Onomastika a mluvnice*, [v:] M. Majtán (red.), *VI. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 4.–6. apríla 1974. Zborník materiálov*, Veda, Bratislava, s. 47–50.
- Lutterer I. 1980a: *Geographische Namen im internationalen Gebrauch*. [v:] E. Eichler–H. Walther (Hrsg.), *Beiträge zur Onomastik (Vorträge der namenkundlichen Arbeitsgruppe „Aktuelle Probleme der Namenforschung in der DDR“ Karl-Marx-Universität Leipzig, 23.–24. 10. 1979)*, „Linguistische Studien“, Reihe A. Arbeitsberichte 73/I, Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, Berlin, s. 91–96.
- Lutterer I. 1980b: *Matuzalém — Metuzalém — Metúšelah*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 21, s. 436–441.
- Lutterer I. 1980c: *Vliv společenských faktorů na změny v místních jménech ČSSR*, [v:] M. Majtán (red.), *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska štrava 20.–24. septembra 1976)*. Zborník materiálov, Veda, Bratislava, s. 65–71.
- Lutterer I. 1983: *S novými úkoly nové metody toponomastické práce?*, [v:] K. Rymut (red.), *Geografia nazewnicza. Materiały z VII konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów i II posiedzenia Komisji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN, Mogiłań, 23–25 IX 1980 r.*, Ossolineum, Wrocław, s. 85–88.
- Lutterer I. 1984: *Osobní jméno a společenský úzus*, [v:] B. Vidoeski et al. (eds.), *Zbornik vo čest na Blaže Koneski*, Univerzitet „Kiril i Metodij“, Filološki fakultet, Skopje, s. 129–136.
- Lutterer I. 1986: *Miejsce etymologii w pracy onomastycznej*, [v:] *Materiały z IV Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej w Gdańsku w dniach 26–28 września 1983 r.*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego. Filologia Polska. Prace Językoznawcze“ 10. *Studia onomastyczne*, UG, Gdańsk, s. 21–25.
- Lutterer I. 1988: *Názvy pražských ulic z hlediska praxe*, [v:] P. Žigo (red.), *Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára Modra–Piesky 8.–10. októbra 1986*, Univerzita Komenského, Bratislava, s. 125–128.
- Lutterer I. 1989: *Úzus a kodifikační praxe v geografickém názvosloví*, [v:] M. Majtán (red.), *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie (6.–8. mája 1984 v Smoleniciach)*, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava, s. 48–51.
- Lutterer I. 1992: *K starozákonní antroponymii v ekumenickém překladu bible*, „Listy filologické“, 115/ Supplementum II, s. 93–95.
- Lutterer I. 1994: *Proper Names in the Czech Bible Translation*, [v:] H. Pavlincová–D. Papoušek (eds.), *The Bible in Cultural Context*, Masarykova univerzita, Brno, s. 207–208.
- Lutterer I.–Kropáček L.–Hunáček V. 1976: *Původ zeměpisných jmen*, Mladá fronta, Praha.
- Lutterer I.–Majtán M.–Šrámek R. 1982: *Zeměpisná jména Československa*, Mladá fronta, Praha.
- Lutterer I.–Šrámek R. 1997, 2004: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Tobiáš, Havlíčkův Brod.
- Nováková M. 1993–1994: *Výběrový soupis onomastických prací prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.*, „Onomastický zpravodaj“ 34–35, s. 168–182.
- Papcunová J.–Nejedlá A. 2000: *Bibliografie prací Ivana Lutterera (1994–1999)*, [v:] L. Olivová–Nezbedová–R. Šrámek–M. Harvalík (red.), *Onomastické práce. Svazek 4. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.*, Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, s. 15–17.
- Poldauf I. 1962: *Mluvnice současné češtiny jako cizího jazyka*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.
- Profous A. 1949: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, II*, Česká akademie věd a umění, Praha.

- Profous A. 1951: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, III*, Česká akademie věd a umění ve Státním nakladatelství učebnic, Praha.
- Profous A. 1954: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, I*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Profous A.–Svoboda J. 1957: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, IV*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Svoboda J.–Šmilauer V. 1960: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, V. Dodatky k dílu Antonína Profouse*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Šmilauer V. 1958: *Metoda „malých typů“ v toponomastice*, [v:] B. Havránek (red.), *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, s. 44–50.
- Šmilauer V. 1960: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Šrámek R. 1993–1994: *Zdravice Ivanu Luttererovi*, „Onomastický zpravodaj“ 34–35, s. 165–167.
- Vážný V. 1970: *Historická mluvnice česká II. Tvarosloví*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha.

ONOMASTIC WORK OF IVAN LUTTERER

SUMMARY

Professor Ivan Lutterer (1929–2016) was one of the leading representatives of Czech linguistics and of the Czech onomastic school. There are no relevant questions in Czech onomastic research of the second half of the 20th century the solution of which has not been considerably influenced by him. Nor could major onomastic branches have developed fruitfully without his perceptive inferences and considerations. He has substantially contributed to the development of Czech, Slavic and international onomastics, especially by stimulating further development of the principles of the general theory of onomastics and of the methodology of onomastics. This paper analyses his contribution to the research of proper names in greater detail.

Key words: onomastics, Ivan Lutterer